

Naglo, Kristian

Nyelv és kollektív identitások Európában

Language and Collective Identities in Europe

The analysis of three Western-European countries, or rather regions, Luxemburg, South-Tirol and the Basque Country reveals, that a) the institutionalized polyglottism eases the integration of the foreign labour; b) segregation of language groups hinders the fulfillment of integrative tendencies based on a system of agreements; c) in the Basque Country – as opposed to Luxemburg – language (linked with the criterion of origin) serves as demarcator between groups of people.

LUXEMBURG, DÉL-TIROL ÉS BASZKFÖLD TÖRTÉNETI-FUNKCIONÁLIS MEGKÖZELÍTÉSE

Bevezető

A nyelvi (szociális) funkció magyarázata szükségszerűen a nyelv alkalmazott mivolta és a beszélők nyelvi beállítottsága, illetve a különféle idiómák ellentétéhez vezet. A nyelvnek nyilvánvalóan van egy funkcionális aspektusa, mivel arra használjuk, hogy kommunikáljunk. Tehát egyrészt a különböző egyéni és kollektív kompetenciákra vonatkozik, és közvetítőként működik. Eszközként szolgál az embereknek, melyen keresztül kultúrájukat és környezetüket megértik és megértetik. Ugyanakkor az egyediség igényét is megtestesíti. A nyelvhasználat mint önkifejezés rendszerint elvezet a többség és kisebbség közötti határvonalhoz az önértékelés és az idegentől való meghatározás kategóriáin keresztül. Ebben a kontextusban a nyelv az (etnikai) identitás és kulturális szolidaritás szimbólumaként szolgál és így képes egy bizonyos fajta politikai értéket is kifejezni.

A nyelv különböző funkcióira vonatkozólag három esettanulmány alapján – Luxemburg, Dél-Tirol és a spanyol Baszkföld¹ – mutatjuk be a többnyelvű társadalmakat egy

¹ Baszkföld egyrészt a mai spanyol államhoz tartozó négy területi egységet, másrészt a franciához tartozó három területet jelenti. Egybevéve ez a terület megfelel a baszk *Euskal Herria* (baszk nyelven beszélők földje) kifejezésnek. A Spanyolországon belüli autonóm régióra vonatkozó (modern) spanyol fogalom *País Vasco* (baszkul: Euskadi). Ez egy politikai-adminisztratív egységet jelöl, mely jelen esetben az elemzés tárgya. A francia *Pays Basque* elnevezés – a német fogalomhoz hasonlóan – újra az egész Baszkföldet jelenti, mivel a francia államon belül nem létezik politikai-adminisztratív megfelelője az autonóm spanyol régióknak. A két földrajzi egység a középkortól kezdve különböző politikai és kulturális utat járt be. A történetírásban különbséget tesznek *Iparralde* (az északi rész), a francia államhoz tartozó területek és *Hegoalde* (a déli rész), azaz a spanyol államhoz tartozó területek között. Hegoalde magába foglalja a középkori *Navarrai* királyságot és *Alava*, *Gipuzkoa* és *Bizkaia* területeit. *Iparralde*hez tartozik *Labourde*, *Sourle* és *Basse-Navarre* (vö. Kasper 1997).

összehasonlító történeti-funkcionális szerkezetanalízis keretében. A megvizsgált időtartam a 19. század állam- és nemzetalakulási folyamataitól kezdve napjainkig tart.

A nyelv és identitás összefüggésének központi kérdése mellett a többnyelvűségre² vonatkozó különböző koncepciókról beszélünk – európai kontextusban.

Érvényes az a feltevés, hogy a nyelvvel való bánásmód esetében – nyelvpolitikai, törvényalkotási és nyelvhasználati szempontból – a luxemburgi társadalomban inkluzív elemek vannak túlsúlyban, miközben a nyelvi szabályozást Dél-Tirolban és Baszkföldön exkluzív tendenciák jellemzik, valamint Dél-Tirolban a különböző nyelvcsoportok között is különbséget kell tenni. A inkluzív versus exkluzív dialektika a társadalmon belüli konszenzus fokát írja le több nyelv használata és más nyelvcsoportokkal szembeni tolerancia tekintetében. Így a többnyelvűségnek különféle perspektívái léteznek, melyek a mindenkori nyelvcsoportok identitásképződési folyamataiban fejeződnek ki. Ebben az értelemben válik a nyelvvel való bánásmód az identitás önmegértésének és bizonyos interpretációk valószínűségének tükrévé.

A következőkben Stein Rokkan és Derek W. Urwin (vö. 1983) teóriái alapján egy történeti-funkcionális érvelést vezetünk be, amely a nyelv és identitás kapcsolatát, valamint centrum–periféria struktúrákat elemez. Az elméleti keretek kidolgozása végeredményben arra szolgál, hogy konkrét kérdésfeltevésekkel az esettanulmányokhoz hozzájáruljon.

1. A nyelvi identitás forrásai és a nyelvi önállóság túlélése

Rokkan és Urwin (vö. 1983: 70) egy olyan analitikus modellt dolgozott ki (*four-step-modell*), mely a funkcionális megkülönböztetés három központi szintjét (gazdaság, politikai és nyelvi magatartás) fűzi össze. A függő változót a „periferikus nyelv erőssége” határozza meg: a nyelv hivatalos elismertsége, a beszélők száma, a médiában elfoglalt helyzete és az oktatásügyben betöltött szerepe szerint. A múltbeli kulturális fejlődés – korai/kései írásbeliség, korai/kései szabványosítás (norma) és az oktatásügy kronológiai fejlődése – mindig együtt járt a párhuzamosan futó gazdasági és területi fejlődéssel.

A két dimenzió kombinálásával, nevezetesen a nyelv státusa és a mindenkori területek nyelvrendszerének figyelembevételével az osztályozásnak hat kategóriája adódik, melyek a „periferiális önállóság” elemzésének mellékleteként szolgálnak³ (vö. Rokkan/Urwin 1983: 71–107).

- (1) *sikeres centrumok*: Ebben az esetben egyetlen központi nyelv folyamatos megerősítése zajlik (például: Portugália, Dánia, Svédország, Hollandia, Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország).
- (2) *többnyelvű szerkezetek*: Ebben az esetben két vagy több nyelv él egymás mellett ugyanazon a politikailag definiált területen belül relatív békés föderalizmusban (Svájc, Belgium, Spanyolország).

² A többnyelvűség itt a bi- vagy multilingvizmust jelenti, mely az egyén pszichológiai állapotaként értendő, akinek két vagy több nyelvi kódhoz (nyelv, dialektus) mint kommunikációs eszközhöz van hozzáférése. A bi- vagy multilingvális kommunikáció kontextusában különböző etnolingvisztikai csoportok működnek közre (vö. Sachdev/Bourhis 1990: 293).

³ Az érintett kategóriák összefüggésében Rokkan és Urwin elismeri, hogy maradnak olyan köztes esetek, melyek osztályozása bonyolult és bizonytalan.

- (3) *győztes perifériák*: itt létezik egy eredményesen megalapozott és fenntartott nyelvi standard, a többségi területi népesség lojális összekapcsolódásával (Finnország, Norvégia, Svédország, Izland, Dánia és Luxemburg).
- (4) *perifériák gyenge standardokkal, de az autonómia egy bizonyos fokán*: ebben az esetben tehetetlennek bizonyultak a perifériák a nyelvi standard eredményes megalapozásában vagy megőrzésében. Mégis sikerült politikai (és később nyelvi) autonómia bizonyos fokát elérniük (Baskföld, Galícia, Szardínia).
- (5) *marginális⁴ perifériák*: ebben az esetben sem egy effektív nyelvi standardot, sem az autonómia szignifikáns fokát nem tudták elérni (Franciaország occitan (vagy provanszál) és breton nyelvű területei s a latin nyelvterületek⁵).
- (6) *ütközőzóna-megoldások*: a központi nyelvi közösségek „kereszttűzének” esetei. A Nyugatrómai Birodalom utáni Nyugat-Európa területi újrendezésének hosszú folyamataiban létrejöttek eltérő nagyságú területi egységek az államhatárok mellett (Dél-Tirol, Val d’Aosta, Elzász, Lotaringia).

A bemutatott elméleti keretek szerint specifikus kérdéseket lehet feltenni az esettanulmányokhoz:

1. Milyen történelmi összefüggés állapítható meg a nyelv és az identitás kialakulásának folyamata között (a nyelvi kulturális és politikai önállóságra vonatkozóan) Luxemburgban, Dél-Tirolban és Baskföldön?
2. Mi a nyelv jelentősége az önállóság érvényesítésében a mindenkori nyelvcsoportok értékelésénél?

2. Luxemburg, Dél-Tirol és Baskföld nyelv- és társadalomtörténeti összehasonlításban

2.1. Luxemburg

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Luxemburg Rokkan és Urwin kategóriái (vö. 1983) szerint győztes perifériának számít. Az ország történelmi helyzetére a 963-as alapítás után nem sokkal már jellemző volt a német és latin nyelvterület állandó kulturális és politikai befolyása. Így már korán létrejött egy többnyelvű helyzet (vö. Gilles/Moulin 2003). A kései 14. század óta jellemző a növekvő kulturális elzárkózás Germániától, mellyel párhuzamosan erősödik a latin-flamand kultúrkörhöz történő kötődés. Ez a helyzet akkor sem változott, amikor Luxemburg 1482-ben a spanyol Habsburgokra szállt, 1684-ben ismét Franciaország kebelezte be, majd 1714 és 1795 között az osztrák Habsburgok uralma alatt állt. A francia forradalom vonzásában Luxemburg mint **Département des Fôrets** ismét Franciaországhoz került. Az első bécsi kongresszuson (1815) ismerték el szuverén államként. Jóllehet független nagyhercegségnek számított, Luxemburg paradox módon mint a *Német Szövetség* tagja porosz

⁴ Rokkan és Urwin rámutatnak, hogy nyilvánvaló problémák adódnak a különböző perifériák osztályba sorolásánál, ahol a marginalizálás csak egy összegző elnevezés a multidimenzionális osztályozási rendszerben.

⁵ Svájc keleti felében, Észak-Olaszországban (Dél-Tirol) és Északkelet-Olaszországban (a fordító megjegyzése).

csapatoknak adott szállást, másfelől a holland király (I. Vilmos) személyes tulajdonába került. I. Vilmos befolyása alatt a francia lett a kizárólagos hivatali nyelv. Amikor a *belga forradalom* (1830) következtében Luxemburnak minden vallon területét át kellett adnia Belgiumnak (a mai belga Province du Luxembourg), jött létre a független Luxemburgi Nagyhercegség (mai határaival) a megmaradó országrészből (Londoni szerződés, 1839). Ez egyre erőteljesebb elnémetesítéshez vezetett, mert I. Vilmos a latin Nyugatot a belga annexiós törekvéseken keresztül veszélyesnek tartotta, és ennek megfelelően politikai átalakulást erőltetett. A nagyhercegség a Német Szövetség tagja maradt, és perszonálunióban egyesült Hollandiával (vö. Berg 1993:15). A politikai autonómia elérése után növekedett a nemzeti öntudat, és egy őszinte luxemburgi identitás ismertetőjelei kezdtek kialakulni, elsősorban *ex negativo*, azaz elutasítva mindent, ami nem luxemburgi. A nemzeti identitás szerkezetében egyidejűleg megfigyelhető a latin és germán kultúrkör hatása is. A rugalmas alkalmazkodás a két fontos szomszédos országhoz – Franciaországhoz és Németországhoz –, folyamatosan átfőmálja a nyelvkérdést: mindkét ország exoglosszális nyelvi standardjai megtalálhatók a közigazgatás és igazságszolgáltatás területén; s a luxemburgi akadémiai elit is rendszerint a két nagy szomszédos ország egyikében kap képzést. A hivatalos kétnyelvűségről (francia és német) hozott egykori döntést az 1848-as alkotmányban megerősítették (vö. Weber 2002). A Luxemburgban beszélt nyelvváltozat egyidejűleg jelentős szerephez jutott, és már a 19. században, de mindenekelőtt a II. világháború után⁶ nemzeti szimbólummá vált, mivel a németek iránti ellenszenv tudatosan erősítette a (nemzeti) identitást (Rokkan 2000).⁷

Az acélipar növekvő szerepének (1870 körül) társadalomtörténeti jelentősége van a relative későn megindult iparosítás kontextusában. Ez idáig Luxemburg egy városi kultúra nélküli szegény agrárországgént volt jellemezhető. Az ipartelepítés folyamata – mely lényegében az ország déli részére korlátozódott –, többek között a külföldi, túlnyomórészt német és olasz munkaerő növekvő (be)vándorlásához vezetett. Az acélipari beállítottság (az acélválság 1970-es kezdetéig) Luxemburgot a második világháború utáni „első órában” európai országgá emelte (Montanunion = Európai Szén- és Acélközösség). Luxemburg később az Európai Gazdasági Közösség alapító tagjaként (1957-es Római Szerződés) gyakorlatilag az 1945 utáni megbékélő és mindenekelőtt gazdaságilag integrálódó Nyugat-Európa magjához tartozott. Az európai szint azóta különleges szerepet játszik a relative kis ország gazdasági és politikai életében; ez teszi lehetővé egy eredeti külpolitika kialakítását. Másfelől az EU-intézmények letelepítése és Brüsszel földrajzi közelsége erősíti a (Nyugat-)Európa centrumához tartozó társadalom önismeretét és más népekről alkotott tudását. Ezentúl a gazdasági prosperitás kétségtelenül hozzájárul a nemzet felértékelődéséhez az európai kontextusban.⁸ Ez kétséget ébreszt a (kibővített) nemze-

⁶ Lényeges eseményként a német megszálló hatalom által készített 1941-es népszámlálás említendő: a luxemburgiak egyhangúlag a luxemburgit vagy „lätzebuergesch”-t adták meg anyanyelvként, holott a célzatos kérdések arra utaltak, hogy már nincsen luxemburgi állam, és csak egy igazi irodalmi nyelv létezik, mégpedig a német. A nemzeti szocialisták szemszögéből kínos eredmény a népszámlálás meghíusulásához és nyelvi kérdésekben a luxemburgiak nemzeti identitásának felértékelődéséhez vezetett (vö. Berg 1993; Trausch 1995).

⁷ A helyi nyelvváltozatot 1912-ben kötelező nyelvként vezették be az iskolai oktatásban.

⁸ Luxemburg az előnyös adószabályozásoknak köszönhetően az 1960-as évek második felében bankcentrumként vált ismertté; lényegében ennek köszönhető a mai jólét és a jelenlegi transznacionális munkaerőpiac képzettsége és növekedése.

teken átnyúló együttműködés hatékonyságát illetően és szkepszist a EU-bővítéssel szemben.⁹

A külföldiek magas részaránya a mai napig jellemző a luxemburgi társadalomra. Egy további bevándorlási hullám az 1970-es évek elején érkezett Portugáliából. Ők alkotják 1978 óta a bevándorlók legnagyobb csoportját. Jelenleg a külföldiek az összlakosság (kb. 430 ezer) egyharmadát teszik ki. Ehhez jön még a napi 90 ezer határátlépő Franciaországból, Belgiumból és Németországból, akik Luxemburgban dolgoznak (vö. Schmit 1998). Ez a többnemzetiségű munkaerőpiac (a munkaerő kb. 50%-a külföldi) képezi alapját a jelenlegi luxemburgi társadalom többnyelvűségének.

NYELVI KONTEXTUS

A mai luxemburgi nyelvpolitikát Siguan tipológiáját (vö. 2001) követve az *intézményesített többnyelvűség* jellemzi. Ebbe a kategóriába tartoznak azok az államok, amelyek két vagy több nyelvet nemzeti nyelvként elfogadnak, és nyelvpolitikájuk ezek használatát korlátlanul figyelembe veszi az egész országban. Luxemburg a három hivatalosan is használt nyelv alapján – luxemburgi, francia, német –, ebben a tekintetben a legegységelműbb példa Európában.

A luxemburgi társadalom három nyelve triglosszális (vö. Fergusson 1959) viszonyban van egymással. Ha a luxemburgiak egymás közti kommunikációjáról van szó, rendszerint a mediális diglossziáról beszélhetünk, és különféle szóbeli és írásbeli nyelvhasználatokat különböztetünk meg (vö. Gilles/Moulin 2003). A luxemburgiak egyetlen használati nyelve a luxemburgi (ezt találjuk meg a parlamenti szónoklatokban vagy a nagyherceg nemzeti ünnepeken használt megszólalásaiban). Csak a külföldiekkel való beszédben használják a luxemburgiak a franciát vagy a németet. Gilles szerint (vö. 1999: 9) a luxemburgiak „nemzetközi szóbeliségét” szigorúan egynyelvűként kell jellemezni. A luxemburgi nyelvközösségen belül nem létezik kódváltás. Ez arra vezethető vissza, hogy a német és a francia tisztán funkcionális nyelvek voltak, amelyek olyan messze állnak a luxemburgitól, hogy érzelmi, illetőleg tudattalan nyelvcsere (a luxemburgi német irányában, és a luxemburgi francia irányában) nem fordult elő (vö. Berg 1993: 134).

A munkahelyen rendszerint franciául beszélnek, és említésre méltó, hogy a külföldi lakosság és a határátlépők luxemburgi nyelvi kompetenciája az utóbbi években jelentősen növekedett (vö. Fehlen 2002). Az írott nyelvben a francia (államigazgatás, igazságügy) és a német (sajtó) dominál. Mindenesetre időközben a luxemburgi az irodalmi életben is bizonyos státusra tett szert (vö. Gilles 1999: 8).

Az ország többnyelvű karaktere különösen az oktatás szintjén mutatkozik meg: az előkészítő iskolákban kizárólag a luxemburgi nyelvet beszélik. Ez a későbbiekben is megma-

⁹ Az Eurobarometer európai identitásról rendezett körkérdéséből Luxemburg számára Európa-szerzte a legmagasabb értékek adódtak a „csak európai” (15%) és az „először európai, utána nemzeti” (14%) kategóriákban. Egyidejűleg a magukat csupán nemzeti hovatartozás szerint meghatározók száma (24%) a legkevesebb Európában. A luxemburgiak 77%-a tekinti országuk EU-tagságát előnyösnek (szintén a legmagasabb érték). A bővítést Luxemburgban inkább negatívan ítélték meg: a megkérdezettek harmada ellene volt a bővítésnek. Csak 15% nyitott a bővítésre olyan formában, hogy mindazon államok beléphetnek, amelyek tagok szeretnének lenni (vö. Eurobarometer 2003 és Eurobarométre 2003).

rad a tanár és diák közti beszélt nyelvben. Az iskolakötelezettség kezdetekor az olvasást és írást elsősorban németül tanítják. Egy évvel később vezetik be a franciát. Ennek következtében néhány tantárgyat németül, míg másokat franciául oktatnak. Ehhez jön a luxemburgi heti egy órában, amely gyakran a tananyag elmélyítésére szolgál (vö. Siguan 2001: 77; Gilles 1999). Összességében jön még ehhez a luxemburgi segélynyelvi funkciója. A külföldi származású gyerekek számára, akiknek a „német iskolai nyelv” igen jelentős nehézségeket jelent, a luxemburgi integrációs nyelvként is szolgál (vö. Weber 2002).

A luxemburgi 1984 óta a hivatalokban is használható. Azonban ez a nemzeti nyelvként való elismerés semmilyen gyakorlati következménnyel nem járt (vö. Kramer 1992), sem a további standardizálás, sem az iskolarendszerben való szélesebb használat tekintetében. Sokkal inkább az volt a cél, hogy inkább a nyelv nemzeti szimbolikus jellegét emeljék ki mint gyakorlati jelentőségét a meglévő két hivatalos nyelvvel szemben (vö. Gilles 1999: 10). Ezt az elismerést, szimbolikus értéke mellett egy, a kevés beszélő és relatív alacsony presztízs miatt kihalástól veszélyeztetett nyelv védelmében meghozott intézkedésnek is tekinthetjük. Erre vonatkozóan Weber (vö. 2002: 158) rámutat arra, hogy a luxemburgi nyelv felértékelése máris pozitív eredményekkel járt. Egyrészt az országban és a határos régiókban megnövekedett kereslet érzékelhető a nyelvtanfolyamok, képzési és oktatási anyagok iránt, másrészt luxemburgi oldalról fennáll a készség ennek kielégítésére.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a különböző hivatalos nyelvek Luxemburgban különböző jelentőséggel és funkciókkal bírnak. Míg a luxemburgi mint a nemzeti (ön)azonosság központi szimbóluma a *pozitív pszicholingvisztikai megkülönböztetés* helyreállítására szolgál, értve ezen az (etnikai) csoportok különböző eljárás módjait a nyelvi alapokon történő megkülönböztetésre (vö. Gilles et al. 1977), addig a francia és német exoglosszális standardjai egy speciális és komplex többnyelvű helyzet kialakulásához járulnak hozzá, amit a külföldiek által jellemzett nemzetközi munkaerőpiac is feltételez, és ami a luxemburgi társadalom központi jellemzője. A többnyelvűség különleges módja része a luxemburgi identitás-szerkezetnek. Természetesen Luxemburgban is vannak elhatárolt (nacionalista-nyelvtisztító) irányzatok, és a politikai és társadalmi alkufolyamatok az országon belül gyakran áttekinthetetlen módon és különböző, részben egymást fedő szinteken folynak. Összegezve azonban egy olyan társadalom képe bontakozik ki, amelynek megadatott, hogy a többnyelvűség inkluzív formáját (politikailag) sikeresen valósítsa meg.

2.2. Dél-Tirol

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Rokkan és Urwin szerint Dél-Tirol példázza az ütközőzóna megoldást (vö. 1983) két központi nyelvi közösség, nevezetesen az olasz és német, valamint egy marginális nyelvközösség a ladin¹⁰ között, mely semmilyen szignifikáns autonómiaszinttel nem rendelkezik. Dél-Tirol kb. 460 000 lakója közül mintegy kétharmad német, kb. 30 000 ladin és egy szűk egyharmad az olasz nyelvcsoportba tartozik (vö. Rainer 2002).

Tirol a 14. század második felétől a Habsburg Birodalom része volt, és a 19. század bizonyos időszakában Bajorországhoz is tartozott. Amikor Velence és hátországa 1866-

¹⁰ A ladint a nyelvtudomány a rétoromán változataként sorolja be, mely egyike a tíz újlatin nyelvnek (vö. Siller-Runggaldier 1999).

ban Ausztriától az újonnan alakuló olasz államhoz került, az Alpoktól délre osztrák terület maradt egy háromszögnyi terület: Dél-Tirol. Ausztria egyrészt stratégiai szempontból, másrészt a nagyarányú német nyelvű népesség miatt volt érdekelt ennek a területnek a megtartásában. Mindenesetre volt már a Dolomitok völgyeiben egy erős olasz nyelvű kisebbség, valamint egy kicsi ladin népességcsoport. Dél-Tirol olasz nyelvű területei Olaszország számára ezentúl irredentának számítottak, azaz elfoglalt olasz területnek. Dél-Tirolt az első világháború után Itáliának ellenszolgáltatásként ítélték oda, mert a szövetségesek oldalán lépett be a háborúba (1919). Mussolini fasiszta uralma alatt (1922-től) elolaszósító politika vette kezdetét, amely a különböző etnikai csoportosulások problémáját kiélezte. A fasiszta program célja a helyi népesség erőszakos integrációja volt az egységes nemzeti kultúrába. Ezt olyan kényszerintézkedések bevezetésével akarták véghezvinni mint az áttelepítés és a nemzeti nyelv (olasz) erőszakos bevezetése.¹¹ A véghezvitt áttelepítések érintették az olasz és a német népcsoportot: mialatt az olasz nyelvű népességet Olaszország minden részéből odatelepítették, addig a Hitler és Mussolini között megkötött *opció*¹² következtében a német nyelvű lakosságot kitelepítették (vö. Baur et al. 1988).

Dél-Tirol és Észak-Olaszország német megszállása után, amelyet sok dél-tiroli „az olasz igától” való megszabadulásként fogadott, de facto Dél-Tirolt a Birodalomhoz csatolták. Államjogilag azonban a terület Olaszország része maradt. Amikor Olaszország 1945-ben újra átvette a hatalmat, „visszaolaszosítás” vette kezdetét egy megszigorított bevándorlási politika bevezetésével és vegyes nyelvű iskolák alapításával (vö. Steininger 2000).

A dél-tiroli német nyelvű kisebbség jogainak alapja az 1946-os párizsi szerződés, amely Ausztria és Olaszország megállapodást megkötő külügyminiszterei után Gruber-Degasperi egyezményként is ismert. Később az olasz állam az Ausztriával történő tárgyalásokon a területnek megadta az első autonómiastátust (1948), egy nagyobb régió – nevezetesen *Trentino/Alto Adige* – számára, amelyben a német nyelvűek összességében egyértelműen a kisebbségekhez tartoztak. Róma folyamatos húzódozása az egyezmény megvalósításától, mely a nem olasz nyelvcsoporthoz etnikai, nyelvi és gazdasági diszkriminációjában nyilvánult meg, a megvalósítás (politikai) fő terhét az 1945-ben (az ottmaradók által) alapított dél-tiroli (SVP Südtiroler Volkspartei) Gyűjtő pártra ruházta, amely egyidejűleg a ladin népcsoportot is képviselte, mivel az egyezmény róluk nem rendelkezett (vö. Steininger 2000).

¹¹ Az ideológiai és nyelvi alapot az olasz nacionalista, Ettore Tolomei szolgáltatta. A német nyelv teljes száműzése a hétköznapi életből (német óvodák és iskolák megszüntetése, a német tanerő kényszerelhelyezése és helyettesítésük olaszokkal) vezetett azután az úgynevezett katakombaiskolák alapításához (emlékezősképpen az üldözött keresztényekre a régi Rómában), a fasiszmissal szembeni dél-tiroli ellenállás megtestesítőjeként. Ezen titkos iskolai hálózat segítségével (padlásokon, pincékben és pajtákban) tudták a német nyelvet tovább oktatni. Az 1929-es lateráni szerződések alapján csupán a vallásoktatis történhetett német nyelven – de csak az iskolán kívül (vö. Steininger 2000: 198).

¹² Az „opció” a dél-tiroli történelem egyik szomorú fejezete, melyet a dél-tiroliak maguk írtak: szétosztották a német nyelvcsoporthoz „elmenőkre” és „ottmaradókra”. A dél-tiroli nemzeti szocialisták, a kezdetben még az áttelepítés ellen szót emelő Völkische Kampfring Südtirols-ba (Dél-tiroli Népi Harckörbe) szerveződve, radikális fordulatot vettek. Az ezt követő propagandaháborúban az „ottmaradókkal” szembeni terrort sem fékeztek meg, mely erős megosztottsághoz vezetett (vö. Steininger 2000: 200). A II. világháború után ennek természetesen kihatása volt az identitás alakulására.

Az autonómiapolitikai *modus vivendi*, a Bozen és Trient között megindult konstruktív politikai kezdeményezés az '50-es évek elejére zátonyra futott a növekvő polarizálódás miatt, melyet az autonómia-státusuk javításán hasztalan próbálkozó dél-tiroliak és az ezáltal létrejövő belső-olasz konfliktusok ellentéte jellemezett. Ez a dupla problémaforrás egy megterhelt helyi politikai hangulathoz vezetett, majd később a probléma kiteljesedéséhez, mely a '60-as évek közepéig tartó terrortámadásokban mutatkozott meg (vö. Langer 1996).

Az Ausztria által – mindenekelőtt a szuverenitás visszaszerzése és a semlegesség ki nyilvánítása (1955-ös államszerződés) után – támogatott német ajkú ellenzék és az olasz oldalról növekvő készség a probléma megoldására¹³ vezetett el az úgynevezett „csomaghoz” (1969), illetőleg 1972-ben a második autonómia-státushoz, amely a dél-tiroli együttélés mai szabályainak alapjait a megegyezés elvében megfogalmazta. A második autonómia-státus keretei mindkét tartománynak, Trientnek és Bozennek messzemenő gazdasági és kulturális hatásköröket adtak át. A második autonómia-státus alapján továbbá végrehajtási rendeleteket bocsátottak ki az etnikai képviselési arányról és a kétnyelvűségről (vö. Zappe 1996: 79).¹⁴

A nyelvcsoportok konfliktusai mellett a második világháború utáni európai egység Dél-Tirolra gyakorolt központi jelentőségére kell még utalnunk. Olaszország Luxemburghoz hasonlóan az EGKS¹⁵ és EWG¹⁶ alapító tagjai közé tartozott. Így Dél-Tirol az egész háború utáni időszak alatt profitált az EU-támogatásokból.¹⁷ Később az európai integráció összefüggésében az intenzív regionális politika erősítette egy specifikus dél-tiroli identitás kialakulását, amely pl. Észak-Tiroltól is elhatárolódott. Dél-Tirol a többnyelvűség és az eltérő kultúrák együttélése tekintetében különbözik minden szomszédjától, ami egyúttal a gazdasági prosperitás alapja is lett.¹⁸ A német ajkú dél-tiroliak számára az identifikáció nemzeti szintjének alig van jelentősége. Az identitás szintjeként különösen a lokális, illetőleg regionális van jelen, míg az európai szintű identitás kiszorította a nemzetit. Ugyanez jellemző a dél-tiroli ladinokra, bár náluk az olasz nemzetállamhoz való lojalitás erősebb mint az európai. Az olasz nyelvcsoportok ezzel szemben elsőként leginkább az olasz nemzetállammal azonosítják magukat, és csak második helyen áll a regionális identitás. Európa itt csak marginális szerepet játszik.¹⁹

¹³ Ebben a tekintetben fontos aspektus volt a konfliktus nemzetköziesítése az ENSZ bevonásával.

¹⁴ Ausztria 1992-ben deklarálta hivatalosan a konfliktus rendezését Olaszországgal Dél-Tirolról az Egyesült Nemzetek előtt.

¹⁵ Európai Szén- és Acélközösség (a ford.)

¹⁶ Európai Gazdasági Közösség (a ford.)

¹⁷ Ez mindenekelőtt a mezőgazdaságot érintette, mely Dél-Tirolban különleges értéket képvisel (vö. Magliana 2000).

¹⁸ A különleges dél-tiroli identitás jellemzéseként gyakran beszélnek „német figyelemről” és „olasz életörömről” (vö. Magliana 2000: 90). A hiányzó társadalmi integráció ellenére észrevehető – Luxemburghoz hasonlóan – olyan tendenciák, melyek egy második kultúrterületet kapcsolnak a mindenkori identitásstruktúrához.

¹⁹ Ezek a kijelentések alátámasztják az ASTAT ifjúsági tanulmány (1994) eredményeit (vö. Magliana 2000: 89).

Jóllehet a többnyelvűség Dél-Tirolban szintén intézményesített, azonban jogilag sokkal korlátozottabb módon mint Luxemburgban. Siguan nyelvpolitikai tipológiája szerint Dél-Tirolt a *nyelvi autonómia* kategóriájába sorolhatjuk (vö. 2001). A *nyelvi autonómia* elnevezés azon országok nyelvpolitikájára jellemző, amelyek jóllehet nemzeti nyelvvel rendelkeznek, de a más nyelvű területek számára politikai autonómiát biztosítanak. Ezeknek a területeknek a nemzetállamokon belül megvan az a lehetőségük, hogy saját nyelvpolitikájukat előrelendítsék, és nyelvük számára egy *co-offiziellen* (társ-hivatalos) státust érvényesítsenek.

Az aktuális helyzet Dél-Tirolban az, hogy a nyelvcsoporthoz való tartozás formai-jogi rögzítése kifejezi a népcsoporthoz tartozást. Ennek a kisebbségvédelmi okokból a német és ladin népcsoport számára bevezetett szabályozásnak a következménye például a szigorúan megosztott iskolák látogatása, a közszolgálati munkahelyek és a szociális támogatott intézkedések etnikai (képviselési) arányok²⁰ szerinti elosztása. Az iskolarendszerben a kivételt Dél-Tirol ladin települései jelentik, ahol paritásos szabályozást vezettek be, melynek kereteiben a német és az olasz nyelvű oktatás egyforma részt kap, és a ladin mint segédnyelv használatos. A német és az olasz hivatalos nyelvek, a ladin pedig különleges védelmet élvez, ugyanakkor Olaszország más részein semmilyen támogatásban nem részesül. Így a ladinok mint szám szerint apró kisebbség jogilag elismertek, de ez a képviselési arányok tekintetében rendszerint nem kap megfelelő figyelmet.

Mindhárom dél-tiroli nyelvcsoport a nyelvi és kulturális önállóságra törekszik. Különösen a német nyelvcsoport ragaszkodik a különálló iskolákhoz (iskolai szeparatizmus), mert attól tartanak, hogy a nyelvi asszimiláció a csoportidentitás elvesztéséhez, míg a egyes iskolák színvonalromláshoz vezetnek. A régióban az olasz nyelvű iskolákban bevezetett *belemerítési oktatási program* –, melyben szaktárgyakat is a második nyelven kell oktatni –, egzisztenciális fenyegetést jelent a német nyelv számára (vö. Atz 1999: 131). Másrészt az igen heterogén olasz nyelvcsoportban²¹ – nem utolsósorban a kötelező kétnyelvűség miatt – a német nyelv tanulásával szembeni ellenállás alakult ki. Ide tartozik a dél-tiroli német dialektus problematikája is, ami a német nyelvű olaszokra is kirekesztően hat.²² Úgy tűnik, a ladin nyelvcsoport számára a jelenlegi nyelvi szituáció hatékony iskolarendszere pozitív eredményeket hoz. Kérdéses azonban, hogy a ladinok nyelvi asszimilációs folyamata, az önállóság relatív erős tudata ellenére feltartóztatható-e, amikor a német és az olasz, de az angol nyelv jelentősége is növekszik európai összefüggésben. Az etno-pluralista dél-tiroli szabályozás a „csomagmegoldás” következtében, mely a nyelvhasználati kötöttséget (nyelvi valláskényszert) pl. a munkahelyek elosztásánál az etnikai

²⁰ Minden közszolgálati állás betöltésének jogi előfeltétele a kétnyelvűség (német és olasz) teszttel történő bizonyítása (patentino = kétnyelvűségi igazolás).

²¹ Ez a heterogenitás az olaszoknak az ország minden részéből Dél-Tirolba történő bevándorlására vezethető vissza. Ezenkívül egy tiszta város-vidék megoszlás figyelhető meg: miközben az olaszok túlnyomórészt a városokba települtek (Bozen például 80%-ban olasz nyelvű), és kiváltképp a szolgáltatóiparban dolgoznak, a mezőgazdaság által meghatározott vidéken a német nyelvűek a dominánsak.

²² Aktuális tendencia a német nyelvű dél-tiroliak között a félelem, hogy hibát ejtenek a német irodalmi nyelv használata közben. Ezáltal válik a német nyelvcsoportban a dialektus mindinkább a fő kommunikációs nyelvvé (pl.: a munkahelyi e-mailek írása).

(képviselési) arányokhoz kötötte, az etno-nacionalista gondolkodásminták és az etnikai jelleget újrarahangsúlyozó folyamatok megerősödéséhez vezetett. A kötelező kétnyelvűség és az a tény, hogy a munkahelyen kívül alig vannak nyelvcsoportokon átívelő kapcsolatok, a dél-tiroli társadalmat különböző szubtársadalmakra osztotta. Így a német nyelvű többség vezető szerepre való törekvése egyidejűleg az olasz nyelvcsoport nemzeti öntudatának életre kelését eredményezte. Ennek következtében más identitást alkotó tényezők etnikai-nemzeti alapon történő hasonulása dominál (vö. Baur et al. 1988 271. p. és a következő oldalak). A nyelv itt mindenekelőtt mint az identitás kizárólagos mércéje szerepel.

A dél-tiroli eset ezért különböző perspektívákat kínál. Egyrésztől egy etnikai (kisebbségi) konfliktus törvényi alapokon nyugvó sikeres megoldását, másrésztől mindenekelőtt nyelvi szempontból a nyelvcsoportok kategorizálásának és egymástól történő elhatárolódásának képét mutatja, amely ellentmond az európai egység gondolatának. Fennáll a veszélye egy történelmi esély elmulasztásának: habár minden előfeltétele és struktúrája adva van egy élő többnyelvűség megtartásának, a gyakorlatban ezt éppen a politikai érdekek hátráltatják.

Másrésztől a dél-tiroli példa előtérbe helyezi a lehetőség szerint nem túl összegabalyodó határokat, amelyeket egy idealizált, erősen normatív európai elképzelés szerint fel kell állítani.

2.3. Baszkföld

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Rokkan és Urwis kategóriái (vö. 1983) szerint Baszkföldet az autonómia bizonyos szintjét elérő perifériaként jellemezhetjük. Baszkföld jelenlegi etnikai-nemzeti problematikája lényegében a centrum–periféria konfliktustengelyen helyezhető el, amely az autonómia-státusz elnyerése óta (1979) messzemenően belső baszk problémaként mutatkozik²³ (vö. Bernecker/ Pietschmann 2000: 407).

A korai középkorban létrejövő baszk területek a konszolidálódó keresztény monarchiák folyamatosan változó befolyási területeihez tartoztak; északon a Frank Birodalom szilárdult meg, nyugaton az Asztúriai Királyság jelent meg, melyből később az Asztúriai-Leon Birodalom épült ki, és végül Kasztília koronája emelkedett fel. A baszk területek mai formájukat a 13. századig elnyerték. A rómaiak előtti törzsi tagozódás nyilvánvaló befolyással volt a területek kialakulására (vö. Kasper 1997). Az önállóság erős tudatának Baszkföldön, illetve a végül a 19. században fellépő nacionalizmusnak eltérő történelmi gyökerei vannak. Mindenekelőtt a törvényes állapotokat kell felvázolni.

A királytól kapott különjogokat az Ibériai-félszigeten *fueros*-nak nevezték. Ezek a kiváltságok szokásjogként szolgáltak, melyek az adott területnek az állammal szemben teljesített kötelezettségek fejében autonómiát nyújtottak. Ezek a paktumokon keresztül kötelezte el magát a monarchia bizonyos szokások és privilégiumok tiszteletben tartására. A szokásjogok ezen fajtája általánosan jellemző volt az Ancien Régime időszakára, és ezek megfelelői Európa más részein is megtalálhatók voltak. De míg ezeket a jogokat az

²³ A nacionalizmus társadalmi és politikai támogatására vonatkozóan – ellentétben a terrorista szeparatizmussal – a baszk lakosság megosztott.

abszolút monarchiák időszakában máshol egymás után semlegesítették, addig Baszkföldön még évszázadokig meghatározták a jogi és politikai rendet (vö. uo., 51. p.).

Továbbá a városias központ és a vidéki hátsószög közötti antagonizmus döntő jelentőségű volt a Baszkföldön létrejövő nacionalizmust és identitást erősítő folyamatok szempontjából. A 14. századtól kiépülő kereskedelmi burzsoázia, mely a 16. századtól fogva befolyásos osztályt alkotott, saját magát „igazi spanyolnak” tekintette: azok utódainak, akik zsidó vagy muszlim felmenőktől mentesen Spanyolországot az iszlám hódítóktól (711–1492) visszafoglalták (reconquista), és a civilizációt és kereszténységet helyreállították. A baszk nyelv – melynek legkorábbi írásos emlékeit aquitániai római feliratokban találták meg²⁴ –, valamint minden más hagyományos jellemvonása a társadalomnak elmaradott és irreleváns volt.

Város és vidék ellentétes rendszer szerint működött. Kulturálisan a hispanizált írástudó és nemzetközi orientációjú városok erős ellentétben álltak a baszk nyelvű és földrajzilag elszigetelt vidéki területekkel. Ez az ellentét a 19. századra több felkelésében és a baszk nacionalizmus későbbi kiépülésében csúcsonodott ki (vö. Heiberg 1982: 362).

Egyes gyarmatok elvesztése a 19. század elején és Spanyolország francia megszállása az Ancien Régime-et mind politikailag, mind gazdaságilag dezintegrálta.²⁵

Ilyen előzmények mellett gyakran tört ki konfliktus a privilégiumok liberális ellenzői és konzervatív támogatói (kisnemesek, kisparasztok, klérus) között, mely háborús konfrontációhoz is vezetett (Karlistenkriege: 1833–1839; 1872–1876) – a baszk polgárháború formájában – a városi központok képviselői (anti-fuero) és a falusias vidék „karlista” védelmezői (pro-fuero) között.²⁶ A karlisták végső veresége (1876) és a fuero ezzel együtt járó eltörlése után Baszkföld látványos politikai-gazdasági és kulturális felemelkedése következett be az iparosításnak köszönhetően. A fenti előzmények után Baszkföld változatos történelme a modern baszk nacionalizmus²⁷ 19. századi kiépülésével központi jelentőségű lett.

(Ez) a baszk nacionalizmus a kezdetektől fogva – ellentétben a katalánnal – kifejezetten exkluzív és defenzív jellegű volt, azaz a vidék iparosítására, illetve az ezáltal a baszk etnikumot fenyegető veszélyre adott válaszként volt értelmezhető. Ezt a nemzeti tiltako-

²⁴ Az első baszk nyelvű nyomtatott könyv (Linguae Vasconum Primitiae von Bernard Etxepare) 1545-ből származik. Ekkortól kezdték el használni a baszkot a néprajzi kultúrában. A spanyol örökösödési háború után (1700–1714) a spanyol lett az egyetlen elismert nyelv az abszolút monarchiában és minden más nyelvet betiltottak. Ennek a baszk nyelv erős hanyatlása lett az eredménye Álavában és Navarrában (vö. Uhlig 2002: 8).

²⁵ Jóllehet a centralizációs törekvéseknek területi, vallási (a zsidók és muszlimok elűzése) és nyelvi (az első kasztíliai, illetőleg spanyol Grammatika Antonio de Nebrijától 1492-ből) jelleget öltöttek, a különböző spanyol nyelvcsoportok soha nem lettek egybeolvasztva egy nemzeti közösséggé (vö. Waldmann 1985: 18).

²⁶ A karlista háborúk tulajdonképpen a spanyol trónért folytatott – Carlos, az elhunyt király (VII. Ferdinánd) bátyja és a király kiskorú lánya, Izabella közötti – utódlási konfliktusairól szólnak. Egyidejűleg a karlizmus megtestesítette a lázadást a gazdasági, politikai és vallási szempontból liberális madridi rezsim politikájával szemben (vö. Heiberg 1982: 385).

²⁷ A karlizmustól független összbaszk nacionalizmus Sabino de Arana y Goiri (1865–1903) műve, aki egy bilbaói hajóépítő családból származott, és fiatal korában néhány évet Barcelonában töltött, ahol a katalanizmus virágkora inspiráló hatással volt rá. Itt kell megemlíteni a PNV-t is (Partido Nacionalista Vasco), amelynek 1895-ben Arana y Goiri alapítótagja volt. A mérsékelt nacionalista párt a mai napig meghatározza a baszk pártéletet.

zást a tradicionális beállítottságú középréteg és az agrárnépesség folytatta,²⁸ melyek meghatározó jellemvonásai az erős katolicizmus és a morális konzervativizmus voltak (vö. Bernecker 1997). Ez a nemzeti-baszk reneszánsz az – ezentúl *Euskera*-nak nevezett – baszk nyelv újjáélesztésére és egységesítésére tett kísérlethez, baszk szimbólumok megalkotásához (pl. saját himnusz és zászló), valamint egy új szó létrehozásához vezetett a baszk territórium megjelölésére (*Euskadi*). Tehát a kulturális-nacionalista törekvések középpontjában a nyelv állt. Mindenesetre más ötletek és követelések is megjelentek, melyek kevésbé világosan körvonalazódtak és manipulálhatóvá váltak: így kapott a nyelv mellett a baszk eredet is központi szerepet. A baszk etnikumhoz való tartozás ebben az érvelésben dedikált ismertető jegy, melynek kizárólagos jellege van, azaz akkor baszk valaki, ha annak született. A katalánokkal ellentétben a baszk népcsoport tagjává válni nem lehet, baszknak születni kell (vö. Waldmann 1989).

Amíg a 19. századi karlista háborúk és a 20. század eleji spanyol polgárháború Baszkföld szempontjából még lényegében az autonómiáért²⁹ és a tradicionális kiváltságokért folytatott küzdelmet jelentette, addig a második világháború utáni Franco-uralom és az ő elnyomó (nyelv) politikája alatt a baszk nyelv és a kulturális túlélésért folytatott harc került inkább a nacionalista érvelés középpontjába.³⁰ Franco elnyomó (nyelv) politikája, a háttérben létrejövő részben radikális, etnikai regionalizmus,³¹ valamint az erős ipar és gazdaság miatt bekövetkező migráció a '70-es évek elejétől fogva a baszk társadalom politikai, kulturális, vallási és gazdasági rétegződéséhez vezetett, mely a mai napig tart.

Az autonómia 1979-es életbelépése óta a nacionalista erők politikai túlsúllyal bírnak. Az elmúlt években a PNV radikalizálódása állapítható meg, kifejezve a madridi központi kormánytól való növekvő távolságot. Az erőszakra kész szeparatizmus – melyet az ETA és az időközben betiltott *Herri Batasuna* párt testesített meg – azonban veszített támogatottságából. Megállapítható, hogy a baszk nyelv társadalmi presztízse az oktatásügy jelentős támogatásával javult. Ez újra jelentős enkulturációhoz vezetett, amelyben a baszk identitás növekvő jelentőséget kapott³² (vö. Kasper 1997: 208). Baszkföldön az

²⁸ Ez a beszélők nyelvi kompetenciája alapján is egyértelmű, hiszen a baszkot legszélesebb körben ebben a társadalmi rétegben használják.

²⁹ A II. Köztársaság alatt 1936 októberében lépett érvénybe a baszkföldi autonómia-törvény, melyet a „felkelők” győzelme után Franco alatt újra megszüntettek.

³⁰ Amint a Franco-rezsim az 1960-as évek közepétől a gazdasági nyitás és politikai tiltakozás hatására az elnyomó intézkedéseket enyhítette, Baszkföldön az ún. *ikastolak*-okat (iskolák baszk oktatási nyelvvel), valamint a felnőtteknek szóló nyelvtanfolyamokat indítottak.

³¹ Itt mindenekelőtt az ETA-t (*Euskadi ta Askatasuna* – Baszkföld és Szabadság) kell megemlíteni, mely az '50-es években alakult, és 1968-ban a mai napig tartó halálos merénylet-sorozatot indított el. Az ETA elméleti politikai tételei olyan alárendeltségi viszonyból indulnak ki, amelynek alapján Baszkföld a kasztíliai központ perifériájának tekintendő (vö. Schmidt 2002: 471). Még a demokratikus átalakulás sem hozott megoldást az ETA-problematikára, a terror tovább növekedett, és 1980-ban érte el csúcspontját. Egyre inkább világossá vált, hogy az ETA-terror egy endemikus jelenség, amely a Baszkföldnek adott szélesebb jogkörökkel sem volt feltartóztatható (vö. Bernecker/Pietsch 2002: 407).

³² País Vascoban az egyén identitására vonatkozó (baszk vagy spanyol) körkérdésre adott válaszok szerint (vö. Euskararen Jarraipena 1995) a megkérdezettek 35%-a „baszknak”, 11%-a „inkább baszknak mint spanyolnak”, 28%-a „annyira spanyolnak mint baszknak”, 4%-a „inkább spanyolnak mint baszknak”, 16%-a „spanyolnak” vallotta magát. Navarrában 34% vallotta magát baszknak, 51% spanyolnak, és 13% volt az is-is válaszok

Európáról folytatott párbeszédet politikai eszközként használták, a Spanyolországtól való önállóság és függetlenség kifejezésére. Ez európai kontextusban is a baszk-nacionalista érvelés különös tendenciáira mutat rá. Az európai egységfolyamat hatással lehet egy baszk nemzetállam erősödő politikai támogatására.

NYELVI KONTEXTUS

Baszkföldet Dél-Tirolhoz hasonlóan Siguan nyelvi tipológiája (vö. 2001) szerint a nyelvi autonómia kategóriájába sorolhatjuk. Ennek megfelelően a spanyol a nemzeti nyelv, míg a baszk nyelvnek társ-hivatalos státusa van. A két nyelv diglosszális kapcsolatban volt és van. Aktív nyelvismerete a lakosság egyharmadának van mindkét nyelvből.³³

A baszk, melynek eredetéről alig tudunk biztosat, egyik ismert nyelvcsaláddhoz sem tartozik. Ebből következően genealogiailag és tipologiailag egyértelműen különbözik más európai standard nyelvektől és a környező idiomáktól, azaz izolált nyelv. Rendszerint hat dialektust különböztetnek meg: északon a lapurdit, az alsó-navarrait és a suletinit; míg délen a felső-navarrait, gipuzkoa-it és a bizkaia-it. Az egységes helyesíráson és írott nyelven a 19. század végétől kezdtek dolgozni – különösen Arana y Giori, aki az egységes nyelv megteremtését a modern baszk nacionalizmus központi feladatának tekintette – amely mindenekelőtt a déli dialektusokból táplálkozott (felső-navarrai és gipuzkoa-i). Végül az úgynevezett *euskera batua* alapjait 1968-ban fektették le, amit a következő években továbbfejlesztettek³⁴ (vö. Uhlig 2002; Keretja/Hurch 1999).

Nyelvpolitikai alapokat szolgál Baszkföldön az alkotmány (1978), az autonómiatörvény (1979) és a baszk használatát normalizáló kerettörvény País Vasco tartományban 1982 óta, míg Navarrában 1986 óta, ahol baszk nyelvű és nem baszk nyelvű területek között különbséget tesznek. Az autonóm közösség nyilvános iskoláiban egy 1983-as rendelet szabályozza³⁵ a különböző nyelvi modellek használatát: (1) euskera nyelvű oktatás, ahol a spanyol mint tantárgy szerepel, (2) kétnyelvű oktatás, (3) spanyol nyelvű oktatás, ahol az euskera mint tantárgy szerepel, (4) kizárólag spanyol nyelvű oktatás. Euskadiban és Navarra baszk nyelvű területein a kétnyelvű iskolarendszer van túlsúlyban. A kivételt Gipuzkoa jelenti, ahol több mint a tanulók fele az (1)-es modell szerint tanul (vö. Kasper 1997: 207).

A beszélők számára az (etnikai) identitás-keresés fontos tényezőjévé vált a saját nyelv. A jelenlegi regionális kontextusban a baszk mindenekelőtt a csoport integrációs eszközeként szolgál. Emellett különösen pozitívnak értékeli a regionális nyelv használatát a spanyollal szemben³⁶ (vö. Ros et al. 1987: 251). A baszkok nyelvi kompetenciája alapvetően kevésbé domborodik ki mint pl. a katalánoké; a regionális nyelvet különösen az írá-

³³ Baszkföld spanyol részének 2,1 millió lakója közül kb. 700 ezernek van aktív baszk nyelvismerete. A francia részen a beszélők száma kb. 56 ezer. Ehhez jön még 110 ezer beszélő Közép-Amerikában, Argentínában, az USA-ban, a Fülöp-szigeteken és Ausztráliában (vö. Uhlig 2002; Haarmann 2002).

³⁴ Heves viták után – különböző nyelvjárási csoportok úgy érezték, hogy nincsenek kellőképpen reprezentálva – a *batua** lett végül az iskola, a média és a közigazgatás nyelve.

³⁵ A kétnyelvűség természetesen a régió egyetemeire is vonatkozik.

³⁶ Ros et al. szerint (vö. 1987) összehasonlítva Spanyolország négy másik nyelvével, illetve nyelvcsoportjával (kasztíliai, katalán, galíciai, valenciai) a baszk nyelvcsoport számára van ennek a legnagyobb jelentősége.

szos kommunikációban a spanyol túlsúlya és a baszk különleges karakterisztikája miatt ritkábban használják mint Spanyolország más regionális nyelveit. Mindenesetre a baszk identitás (ön)meghatározásának keretei között a nyelv ismerete központi tényező. A baszk nyelv csak a csoport tekintetében hat integrálóan.³⁷ A baszk és a spanyol nyelv közötti lévő nagy távolság miatt a beszélők kinyilvánított pszicholingvisztikai különbözősége még inkább kiemelődik és megerősödik (vö. uo., 253. p.).

Végezetül elmondható, hogy a baszk nyelv helyzete jelenleg stabilabb mint valaha, mivel a lakosság kompetenciáját oktatásügyi rendelkezések bevezetésével ki tudták szélesíteni. Ebből következően a közélet területein a baszk bővülő használata a nyelv további, gazdaságilag is indokolt felértékelődését és a kétnyelvű beszélők számának növekedését hozta.³⁸ Hogy ez vajon elegendő-e a nyelv megmaradásához, a jövőben fog kiderülni, mivel a nyelv funkcionalitása a spanyollal szemben még mindig mérsékeltebbnek tűnik.³⁹

3. Összegzés

Az itt bemutatott összehasonlítás mindenekelőtt a geopolitikai és önálló állami struktúrák központi szerepére hívja fel a figyelmet, amely különböző feltételeket teremt a mindenkori társadalmi és identitási differenciálódási folyamatok számára. A nyelvi szituációra vonatkozóan Luxemburg esete jelenti a társadalmi többnyelvűség perspektíváját, mely az identitás koncepcióját közvetíti, és ezzel központi társadalmi funkciót tud betölteni. A luxemburgi nyelvnel megjelenő további funkció a pozitív pszicholingvisztikai különbözőség kialakítása a nemzeti egységen belül. Egyidejűleg a határos kultúrterületekről érkező hatások is befolyásolták az identitás kialakulását. Az europaizálódás és a globalizáció összefüggésében felmerülő minden probléma esetében, melyekkel természetesen a luxemburgi társadalomnak is szembe kell néznie, az intézményesített többnyelvűség megkönnyíti a külföldi munkaerő nagy részének integrációját, valamint az európai szinttel való azonosulást. Mindenesetre az ország társadalmi és politikai elhelyezkedése (Nyugat-)Európa „szívében” erősíti a bővítési kérdésekkel szembeni kételyeket.

Dél-Tirolban a nyelvcsoportok szegregációja a többnyelvűség különleges formáját hozta, mely az ideális „egység a változatosságban” irányelvnek (*unity in diversity*: Európa hivatalos kulturális jelmondata) ellentmond. A konfliktusokkal terhelt múlt és az etnikai arányok jelentős befolyása Dél-Tirol társadalmára, valamint a megegyezéssel rendszer keretei között megvalósuló politikusi magatartás az integratív tendenciák megvalósulását hátráltatja. A múltban gyökerező politikai viták az európai integrációs folyamat akadályaként jelennek meg, mivel ezek az emocionális megegyezés konstrukcióját és a kulturális sorompók leépítését végeredményben megnehezítik.

Baszkföldön a nyelv által közvetített identitás formáját éppúgy exkluzívnak tekinthetjük, míg a múltból táplálkozó szemléletmód a politikai küzdelemben itt is fontos szerepet tölt be. A baszkot egyrészt politikai szempontból, a nemzeti–etnikai vita összefüggé-

³⁷ Az asszimilációtól és a bevándorlástól való félelem kételyeket ébresztett azokkal szemben, akik odautaztak, hogy megtanulják a nyelvet.

³⁸ Gyakran minőségromlásról beszélnek a spanyol nyelvi hatások miatt.

³⁹ Amint a végzősök tanulmányaikat az ország másik részében folytatták, a baszk nyelv használata háttérbe szorult. Ezért a kormány támogatja a baszk egyetemek kínálatának kiszélesítését.

sében használják fel, melyben közrejátszik csekély funkcionalitása és jelentős távolsága a spanyol nyelvtől. Ebből a szempontból csak a nyelvcsoporthoz egyes részeiben szolgál a pszicholingvisztikai különbözőség fenntartására/megőrzésére. Luxemburggal ellentétben itt a nyelv a származás kritériumával összekötve mindenekelőtt az elhatárolódást szolgálja. A baszk eset így különösen a nyelv potenciális politikai dimenzióit világítja meg.

A nyelv és identitás közötti összefüggés minden esetben egyértelmű, miközben társadalmilag elfogadott és politikailag intézményesített többnyelvűség csupán Luxemburg esetében valósult meg. Az elemzés megmutatta, hogy a speciális regionális és helyi szituációkat a jövőbeli nyelvi szabályozások esetében – legyen az politikai vagy társadalmi – még az együtt fejlődő Európában is figyelembe kell venni.

Végeredményben az individualitás, illetve bizonyos szolidaritásfajták számára nyíló lehetőség és a (nyelvi) hatékonyság között fennálló dilemma feloldásáról van szó. Az elemzési távlatok kiterjesztése az Európai Unió keleti bővítése során belépő országokra, ebben a vonatkozásban új nézőpontokat, kérdésfeltevéseket és felismeréseket ígér.

Fordította: Szoták Szilvia

Irodalom

- Anderson, Benedict; 1997: *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts. Erweiterte Neuausgabe.* Frankfurt a. M.
- Atz, Hermann; 1999: Schlußbetrachtung. In: Wakenhut, Roland (Hg.) (1999): *Ethnische Identität und Jugend. Eine vergleichende Untersuchung zu den drei Südtiroler Sprachgruppen.* Opladen, 123–131. p.
- Baur, Siegfried et al.; 1998: *Zwischen Herkunft und Zukunft. Südtirol im Spannungsfeld zwischen ethnischer und postnationaler Gesellschaftsstruktur. Ein Forschungsbericht.* Bozen
- Bernecker, Walther L./Pietschmann, Horst; 2000: *Geschichte Spaniens: von der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart.* Stuttgart
- Bernecker, Walther L.; 1997: Ethnischer Nationalismus im Baskenland. In: Hettlage, Robert (Hg.); 1997: *Kollektive Identität in Krisenregionen. Ethnizität in Region, Nation, Europa.* Opladen, 123–139. p.
- Berg, Guy; 1993: „Mir wëlle bleiwe, wat mir sin.“ *Soziolinguistische und sprachtypologische Betrachtungen zur luxemburgischen Mehrsprachigkeit.* Tübingen
- Bourhis, Richard Y.; 1983: Language attitudes and self-reports of French-English usage in Quebec. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4, 163–179. p.
- Edelmayr, Friedrich; 2002: Die spanische Monarchie der Katholischen Könige und der Habsburger (1474–1700). In: Schmidt, Peer (Hg.); 2002: *Kleine Geschichte Spaniens.* Stuttgart, 123–208. p.
- Ehlich, Konrad; 2002: Europa der Sprachen – Mehrsprachigkeit oder Einsprachigkeit? In: Ehlich, Konrad/Schubert, Venanz (Hg.); 2002: *Sprachen und Sprachenpolitik in Europa.* Tübingen, 33–58. p.
- Eurobarometer* (EB 60 – CC – EB, 2003.4); December 2003: Comparative Highlights *Eurobaromètre* 60.1; Automne 2003: Rapport Luxembourg. L'élargissement, la perception des politiques de l'UE et de ses institutions
- Fehlen, Fernand; 2002: Luxembourg, a Multilingual Society at the Romance/Germanic Language Border. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 23, 2002, 80–97. p.

- Ferguson, Charles; 1959: Diglossia. *Word* 15/1959, 325–340. p.
- Giles, Howard et al.; 1977: Towards a theory of language in ethnic group relations. In: Giles, Howard (Hg.); 1977: *Language, ethnicity and intergroup relations*. London, 307–348. p.
- Gilles, Peter; 1999: *Dialektausgleich im Lëtzebuergeschen: zur phonetisch-phonologischen Fokussierung einer Nationalsprache*. Tübingen
- Gilles, Peter/Moulin, Claudine; 2003: Luxembourgish. In: Deumert, Ana/Vandenbusche, Wim (Hg.); 2003: *Germanic Standardizations – past and present*. Amsterdam, 309–323. p.
- Haarmann, Harald; 2003: *Kleines Lexikon der Sprachen. Von Albanisch bis Zulu*. München
- Heiberg, Marianne; 1982: Urban Politics and Rural Culture: Basque Nationalism. In: Rokkan, Stein/Urwin, Derek W. (Hg.); 1982: *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*. Sage, 355–388. p.
- Kasper, Michael; 1997: *Baskische Geschichte*. Darmstadt
- Keretja, Maria Jose/Hurch, Bernhard; 1999: Baskisch. In: Ohnheiser et al. (Hg.); 1999: *Sprachen in Europa. Sprachsituation und Sprachpolitik in europäischen Ländern*. Innsbruck, 191–208. p.
- Kraft, Claudia; 2003: Über den Umgang mit der Vergangenheit im zusammenwachsenden Europa am Beispiel Polens und Spaniens. In: Duchardt, Heinz (Hg.); 2003: *Jahrbuch für europäische Geschichte*. Band 4. München, 11–37. p.
- Kramer, Johannes; 1992: Einige Bemerkungen zum Französischen in Luxemburg. In: Dahmen, Wolfgang et al. (Hg.); 1992: *Germanisch und Romanisch in Belgien und Luxemburg. Romanistisches Kolloquium VI*, Tübingen, 203–223. p.
- Langer, Alexander; 1996: *Die Mehrheit der Minderheiten*. Herausgegeben von Peter Kammerer. Berlin
- Lilli, Waldemar; 1998: Europäische Identität: Chancen und Risiken ihrer Verwirklichung aus einer sozialpsychologischen Grundlagenperspektive. In: König, Thomas (Hg.); 1998: *Europa der Bürger?: Voraussetzungen, Alternativen, Konsequenzen*, Mannheimer Jahrbuch für europäische Sozialforschung I. Frankfurt a. M., 139–158. p.
- Magliana, Melissa; 2000: *The Autonomous Province of South Tyrol. A Model of Self-Governance*. Europäische Akademie Bozen
- Nelde, Peter H.; 2003: Mehrsprachigkeit und Minderheiten in Europa. In: Gugenberger, Eva/Blumberg, Mechthild (Hg.); 2003: *Vielsprachiges Europa. Zur Situation der regionalen Sprachen von der iberischen Halbinsel bis zum Kaukasus*. Frankfurt a. M., 15–29. p.
- Rainer, Karl; 2002: The Autonomous Province of Bozen/Bolzano-South Tyrol. In: Gál, Kinga (Hg.); 2002: *Minority Governance in Europe*. Open Society Institute. Budapest, 89–103. p.
- Rokkan, Stein; 2000: *Staat, Nation und Demokratie in Europa. Die Theorie Stein Rokkans aus seinen gesammelten Werken rekonstruiert und eingeleitet von Peter Flora*. Frankfurt a. M.
- Rokkan, Stein/Urwin, Derek W.; 1983: *Economy, Territory, Identity. Politics of West-European Peripheries*. London
- Ros, Maria et al.; 1987: Language and Intergroup Perception in Spain. *Journal of Language and Social Psychology*, 6/1987, 243–259. p.
- Sachdev, Itesh/Bourhis, Richard; 1990: Bilinguality and Multilinguality. In: Giles, Howard/Robinson, Peter W.; 1990: *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester, 289–292. p.
- Schmidt, Peer; 2002: Diktatur und Demokratie (1939–2000). In: Schmidt, Peer (Hg.); 2002: *Kleine Geschichte Spaniens*. Stuttgart, 443–515. p.

- Schmidtke, Oliver; 2003: Das Paradox des neuen Regionalismus in Europa. In: Klein, Ansgar et al. (Hg.); 2003: *Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa*, Op-laden, 295–311. p.
- Schmit, Carole; 1998: 30 Jahre Grenzgänger in Luxemburg (1965–1995). In: Schneider, Reinhard (Hg.); 1998: *Grenzgänger: Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung*. Saarbrücken, 197–207. p.
- Siguan, Miquel; 2001: *Die Sprachen im vereinten Europa*. Tübingen
- Siller-Runggaldier, Heidi; 1999: Das Ladinische im Spannungsfeld zwischen Deutsch und Italienisch. In: Ohnheiser et al. (Hg.); 1999: *Sprachen in Europa. Sprachsituation und Sprachpolitik in europäischen Ländern*, Innsbruck, 115–124. p.
- Smith, Anthony D.; 1992: National Identity and the idea of European Unity. *International Affairs*, 68, 55–76. p.
- Steininger, Rolf; 2000: Die Südtirolfrage. *Archiv für Sozialgeschichte* 40, 198–225. p.
- Tajfel, Henry; 1981: *Human Groups and Social Categories*. Cambridge
- Tajfel, Henry; 1982: Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1–39. p.
- Tajfel, Henry/Turner, John C.; 1986: The Social Identity Theory of intergroup Behaviour. In: Worchel, Stephen/Austin, William G. (Hg.); 1986: *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, 7–24. p.
- Trausch, Gilbert; 1995: L' enjeu du «referendum» du 10 octobre 1941: l'identité Luxembourgeoise. In: Trausch, Gilbert (Hg.); 1995: *Un passé resté vivant Mélanges d'histoire Luxembourgeoise*, Luxembourg, 241–253. p.
- Uhlig, Birte; 2002: Baskisch. In: Janich, Nina/Greule, Albrecht (Hg.); 2002: *Sprachkulturen in Europa: ein internationales Handbuch*. Tübingen, 7–12. p.
- Weber, Nico; 2002: Lëtzebuergesch. In: Janich, Nina/Greule, Albrecht (Hg.); 2002: *Sprachkulturen in Europa: ein internationales Handbuch*. Tübingen, 154–159. p.
- Zappe, Manuela; 1996: *Das ethnische Zusammenleben in Südtirol: sprachsoziologische, sprachpolitische und soziokulturelle Einstellungen der deutschen, italienischen und ladinischen Sprachgruppe vor und nach den gegenwärtigen Umbrüchen in Europa*. Frankfurt a. M.